

<https://doi.org/10.5559/di.33.1.05>

"ZNAŠ ŠTO, JA ĆU O TOME NAPISATI KNJIGU!" – ANALIZE ŽIVOTNIH POVIJESTI OSOBA U SITUACIJAMA UGROŽENOGA STANOVANJA

Ana BILINOVIĆ RAJAČIĆ, Jovana ČIKIĆ
Filozofski fakultet, Sveučilište u Novom Sadu,
Novi Sad, Republika Srbija

UDK: 364.682.42(497.113Novi Sad)"2021/2022"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. lipnja 2023.

U kontekstu ugroženoga stanovanja (beskućništva i stambene isključenosti), perspektiva životnoga tijeka, koncept stambenih karijera i putova stanovanja stavlja naglasak na različita životna iskustva, diferencijalne okolnosti i na društvene kontekste dolaska u takvu situaciju, ovisno o životnoj dobi. Na tom tragu, u istraživanju su identificirani dominantni događaji i okolnosti koji su obilježili dolazak osoba u neku od ugroženih stambenih situacija u: a) mladosti i ranoj srednjoj životnoj dobi, b) kasnoj srednjoj životnoj dobi i c) starosti. Istraživanje je provedeno od prosinca 2021. do veljače 2022. godine na području grada Novog Sada (Republika Srbija). U istraživanju je sudjelovalo 35 ispitanika koji se nalaze u nekoj od ugroženih stambenih situacija. Primijenjeno je prigodno, namjerno i tzv. *snowball* uzorkovanje, a potrebni podaci prikupljeni su polustandardiziranim, dubinskim intervjuom. Dobiveni rezultati upućuju na višestrukost i kumulativnost nepovoljnih obilježja u životnim putanjama osoba u ugroženom stanovanju, kao i specifičnost nepovoljnih okolnosti, ovisno o životnoj dobi. Zaključno, istraživanjem su potvrđeni nalazi prijašnje literature u domeni životne povijesti ugroženoga stanovanja i upozoreno je na moguće pravce unapređenja razumijevanja ove tematike.

Ključne riječi: životni tijek, ugroženo stanovanje, višestruka deprivacija, individualna obilježja, strukturni faktori

Ana Bilinović Rajačić, Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Novom Sadu, Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Republika Srbija.
E-mail: ana.bilinovic@ff.uns.ac.rs

Kriza stanovanja poprimila je globalne razmjere. Njezini simptomi vidljivi su, među ostalim, ne samo u rastu troškova najma i/ili kupnje stambenoga prostora i njegova održavanja nego i u porastu beskućništva i supstandardnoga stanovanja, siromaštvu, prekarnim životnim uvjetima, deložaciji, raseljavanju, segregaciji i nepristupačnim cijenama nekretnina i najma (Madden i Marcuse, 2016).

Kada je u pitanju Srbija, društvena kriza 1990-ih, kao i zakašnjela postsocijalistička tranzicija tijekom prvoga desetljeća 21. stoljeća, izazvale su povlačenje države iz područja stanovanja i stanogradnje, koji su gotovo potpuno prepušteni privatnom kapitalu. Tržište stanova (p)ostalo je nesigurno, uvjeti kreditiranja mahom nepristupačni, dok je tržišno iznajmljivanje stanova "gotovo u celosti u sivoj zoni, formalno i praktično neregulirano" (Mojović, 2011, str. 3).

Osim navedenih nepovoljnih strukturalnih okolnosti, ugroženom stanovanju pridonose i negativni učinci raznih životnih stresora. Istraživanja na tu temu bila su, između ostalog, utemeljena na perspektivi životnoga tijeka. U pitanju je "multidisciplinarna paradigma za proučavanje života ljudi, strukturnih konteksta i društvene promjene" (Mitchell, 2003, str. 1051), u središtu koje su dobno diferencirane društvene prilike i iskustva. Primijenjena na analizu ugroženoga stanovanja, perspektiva životnoga tijeka analizira razna (nepovoljna) iskustva, događaje i karakteristike koji su obilježili osobne i stambene povijesti pojedinaca, ovisno o životnoj dobi.

Suvremena literatura na temu ugroženoga stanovanja ističe da je riječ o procesu (a ne o izoliranom događaju), pozivajući se na koncept stambenih karijera (eng. *housing careers*) (Snow i Anderson, 1993; Chamberlain i MacKenzie, 2006) i/ili putova stanovanja (eng. *housing pathways*) (Fitzpatrick, 2000; Clapham, 2002, 2003; Anderson i Tulloch, 2000). Iako su oba koncepta popularna, metafora putova stanovanja smatra se primjerenijom, jer prepoznaje mogućnost izlaznoga puta iz nepovoljne stambene situacije (Chamberlain i Johnson, 2013). Putovi stanovanja mogu se definirati kao "obraci interakcije (praksi) koji su u vezi s kućom ili domom, kroz vrijeme i prostor" (Clapham, 2002, str. 63). Fokusirajući se na beskućništvo kao krajnji oblik ugroženoga stanovanja, Ravenhill (Ravenhill, 2003) rabi mape ruta (eng. *route – map*) kako bi opisao niz kronoloških događaja, okolnosti i odluka koje osobe identificiraju ili percipiraju kao uzročnike vlastita beskućništva. Te mape ruta mogu se promatrati kao sažeci pojedinčeva života, gdje su identificirani složeni međutjecaji okolnosti koje vode do beskućništva, a koje se potkrepljuju narativnim izvještajima ispi-

tanika, tj. primjenom biografske metode (Clapham, 2002, 2003). Zapravo, "faktori koji su povezani s promjenama u putevima stanovanja ključna su analitička žarišta" (Clapham, 2002, str. 67).¹ Literatura na temu ugroženoga stanovanja kao dominantne čimbenike rizika za ugrožene stambene statuse (posebice za situaciju beskućništva) izdvaja strukturalna, institucionalna i individualna obilježja, kao i međuljudske odnose (Karačić i Kletečki Radović, 2023, str. 165; Družić Ljubotina i sur., 2016), a, ovisno o životnoj dobi, najčešće je riječ o nepovoljnim obiteljskim čimbenicima, dugotrajnom siromaštvu, niskom stupnju obrazovanja, antisocijalnim i rizičnim ponašanjima, gubitku posla, slabljenju socijalnih mreža, pogoršanju tjelesnoga i mentalnoga zdravlja te invaliditetu (Greenberg i Rosenheck, 2008; North i sur., 1998; Marcal, 2022; DeCandia i sur., 2022; Desmond i Kimbro, 2015; Fischer i Khorunzhina, 2019; Gultekin i Brush, 2017; Bhat i sur., 2022; Brown i sur., 2016; Crane i sur., 2005; Om i sur., 2022; Pearson i sur., 2019; Družić Ljubotina i sur., 2016). Identificirana individualna obilježja i okolnosti, u odgovarajućim društvenim kontekstima, promatraju se kao okidači za situacije ugroženoga stanovanja, tj. ometajući događaji u očekivanim, "normalnim" životnim (i stambenim) biografijama.

CILJEVI I SVRHA ISTRAŽIVANJA

Opći je cilj istraživanja prikazati događaje i okolnosti koje su obilježile individualne životne putove osoba koje se nalaze u situaciji ugroženoga stanovanja, tj. u situaciji beskućništva i stambene isključenosti. S tim u vezi specifični su ciljevi istraživanja: a) identifikacija i prikaz dominantnih događaja i okolnosti koje su obilježile dolazak osoba u situaciju ugroženoga stanovanja u raznim razdobljima života i b) analiza razlika u dominantnim događajima i okolnostima koje su obilježile dolazak osoba u aktualnu situaciju ugroženoga stanovanja u odnosu na dob kada su u nju dospjele. Rezultati analize životnih povijesti osoba u situaciji ugroženoga stanovanja u raznim razdobljima života mogu poslužiti kao temelj za kreiranje specifičnih usluga u području prevencije i intervencije u ugroženom stanovanju.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Podaci su prikupljeni polustandardiziranim, dubinskim intervjuom.² U ovom radu naglasak je na: povijesti ugroženoga stanovanja, okolnostima odrastanja u obitelji podrijetla i života u obitelji prokreacije, kao i zapošljavanju i приходима. Te teme omogućuju pregled događaja koji pridonose ugroženom stanovanju.

U planiranju uzorka, na temelju ETHOS tipologije beskućništva (Amore i sur., 2011), pošlo se od dvaju osnovnih ugroženih stambenih statusa: beskućništva i stambene isključenosti. Beskućništvo podrazumijeva život na ulici i uključuje život bez krova nad glavom (*rooflessness*), kao i bez doma (*homelessness*). Stambena isključenost obuhvaća nesigurno stanovanje (život osoba u objektima iz kojih im konstantno prijete iseljenje) i supstandardno stanovanje (npr. objekti koji nisu građeni od čvrstoga materijala, bez infrastrukturne opreme; nedovoljno opremljeni namještajem, kućanskim aparatima; prenapučenost). Tijekom intervjuiranja uočeno je da je gotovo polovica ispitanika višestruko stambeno ugrožena (npr. žive u nesigurnom i supstandardnom smještaju, žive u nesigurnom stanu uz povremeno beskućništvo) i upravo zbog toga nije moguće povezati ispitanike sa samo jednim ugroženim stambenim statusom. Stoga je odlučeno da se svi ispitanici promatraju kao osobe u ugroženom stanovanju, uz shvaćanje specifičnosti stupnjeva ugroženosti njihovih stambenih statusa.

S obzirom na metodološke poteškoće probabilističkog uzorkovanja populacije osoba u situaciji ugroženoga stanovanja (Bilinović Rajačić i Čikić, 2021), primijenjeno je prigodno, namjerno i tzv. *snowball* uzorkovanje. Početni kontakt s ispitanicima omogućila je NVO³ koja se bavi pružanjem pomoći osobama u situaciji ugroženoga stanovanja, posebice onima u situaciji beskućništva (prigodno i namjerno uzorkovanje). Nakon toga ispitanici su sami predložili potencijalne sugovornike (*snowball* uzorkovanje). Dio je ispitanika intervjuiran neposrednim posjetom istraživača (pri)gradskim stambenim naseljima s nesigurnim i supstandardnim stanovanjem. Prije intervjuiranja svi su ispitanici upoznati sa sadržajem i ciljem istraživanja te su pristali na dobrovoljno sudjelovanje u istraživanju.⁴ Ispitanicima je na kraju intervjua zahvaljeno na sudjelovanju u istraživanju davanjem manjega novčanog iznosa, kupnjom obroka, toploga napitka i slično.

Uzorak se sastoji od 35 ispitanika koji se nalaze u nekoj od situacija ugroženoga stanovanja (Tablica 1).⁵ Realizirani uzorak zadovoljio je načelo saturacije prikupljenih podataka. Istraživanje je provedeno od prosinca 2021. do veljače 2022. godine na području grada Novog Sada. U prikupljanju podataka sudjelovalo je 13 istraživačica i istraživača, koji su prošli prigodan trening.

Anonimizirani su transkribirani podaci usustavljeni i analizirani primjenom analize sadržaja (Manić, 2017). U transkripciji i kodiranju podataka sudjelovale su dvije istraživačice/autorice teksta. Kodovi su definirani na kombiniran način (Kuckartz, 2014) – prvo deduktivnim putem, na temelju rezultata ranijih studija (Družić Ljubotina i sur., 2016; Gultekin i Brush,

2017; Bhat i sur., 2022; Brown i sur., 2016; Crane i sur., 2005; Kostelić i Peruško, 2021; Bilinović Rajačić i Čikić, 2021), a nakon toga, induktivno, uvidom u prikupljene podatke.

☞ TABLICA 1
Opća obilježja uzorka
ispitanika

		%
Spol	muški	80
	ženski	20
Dob	20 – 29	14,3
	30 – 39	11,4
	40 – 49	14,3
	50 – 59	22,9
	60 +	34,3
	nepoznato	2,9
Obrazovanje	(nepotpuna) osnovna škola	42,1
	srednja škola	45,5
	viša škola	2,9
	(nepotpun) fakultet	9,5
Radni status	zaposlen/a	2,9
	nezaposlen/a	88,5
	umirovljenik/ca	8,6
Roditeljstvo	da	61,7
	ne	42,3
Bračno stanje	neoženjen/neudana	27,3
	u braku	12,1
	kohabitira	9,1
	razveden/a	33,3
	udovac/ica	18,2
Mjesto rođenja	isto kao i mjesto boravka	51,4
	drugo mjesto u Republici Srbiji	25,7
	drugo mjesto u bivšim republikama SFRJ-a	17,1
	inozemstvo	2,9
	nepoznato	2,9
Situacija ugroženog stanovanja	beskućništvo	34,3
	neadekvatno stanovanje	11,4
	nesigurno stanovanje	8,6
	višestruka stambena depriviranost	45,7

Usporedbom induktivnih i deduktivnih kodova dobivena je njihova konačna lista. Identificirano je ukupno 25 kodova, tj. obilježja individualnih životnih putova i povijesti ugroženoga stanovanja ispitanika, koji su klasificirani u šest tema/tipova (Tablica 3). Kombinirana procedura kodiranja omogućila je potrebnu sustavnost u analizi podataka, bolje povezivanje sa specifičnim istraživačkim ciljevima i kontekstualizaciju prikupljenih podataka. Za potrebe sistematizacije i obradbe podataka nije upotrijebljen poseban softver. Primijenjene su i osnovne metode deskriptivne statistike (frekvencije, mjere središnje tendencije), kako bi se prikazala obilježja uzorka i neki kvantitativni aspekti prikupljenih podataka.

REZULTATI

U TABLICA 2
Obilježja ispitanika,
prema razdoblju
života u kojem su se
našli u trenutačnoj
situaciji ugroženoga
stanovanja

Na temelju prijašnjih istraživanja (Anderson i Tulloch, 2000; Kostiainen, 2015; Culhane i sur., 2013; Brown i sur., 2016), kao i prikupljenih podataka, identificirane su tri skupine ispitanika prema razdoblju života u kojem su dospjeli u zatečenu situaciju ugroženoga stanovanja – ispitanici koji su se našli u situaciji ugroženoga stanovanja u: a) mladosti i mlađoj sredovječnoj dobi (do 39. godine života), b) poznijoj sredovječnoj dobi (40 – 59 godina) i c) starosti (60 i više godina) (Tablica 2).

		Ispitanici		
		mladi i mlađi	sredovječni	stariji
Broj ispitanika		9	14	12
Spol (%)	muški	77,8	78,6	83,3
	ženski	22,2	21,4	16,7
Prosječna dob (godine)		30,6	48,6	65,2
Mjesto rođenja (%)	kao i mjesto boravka u RS-u	55,6	50,0	58,3
	u ex SFRJ republikama	22,2	28,6	25,0
	u inozemstvu	22,2	14,3	16,7
			7,1	
Obrazovna struktura (%)	(nepotpuna) OŠ	55,6	28,5	33,3
	(nepotpuna) SSS	33,3	42,9	33,3
	(nepotpuna) VŠS i VSS	11,1	21,4	25
	nepoznato		7,1	8,3
Iskustvo (izvan)bračnog života (%)		55,6	57,1	83,3
Ima djecu (%)		55,6	50,0	66,7
Radni status (%)	nezaposlen	100,0	92,3	75,0
	neformalna ekonomija	55,6	35,7	25,0
	mirovina			25,0
Posjedovanje osobnih dokumenata (%)		77,8	76,9	83,3
Stambena situacija (%)	beskućnici	44,4	53,8	16,7
	stambeno isključeni	22,2	31,2	25,0
	višestruko stambeno deprivirani	33,3	15,4	58,3

Uočeno je da se (u trenutku istraživanja) zatečeni status ugroženoga stanovanja podudara s trenutnom dobi ispitanika. Međutim, to ne znači da ispitanici i prije ovoga nisu bili u (sličnim) situacijama.⁶ U narativima nekih od njih to je uočljivo,⁷ dok drugi ne govore o prijašnjim stambenim statusima,⁸ što otežava potpunu spoznaju o njihovim povijestima ugroženoga stanovanja.⁹ Stoga smo se u radu usredotočili na trenutačno zatečene statuse.

Rezultati pokazuju određene sličnosti, ali i razlike, u sociodemografskim obilježjima ispitanika u trima identificiranim skupinama (Tablica 2). U svima dominiraju muškarci. Obrazovna struktura općenito je nepovoljna, posebice kod mlađih.¹⁰

Studirao sam u Italiji povijest umjetnosti, to je tamo trogodišnji fakultet. Studirao sam tri godine, od čega sam očistio jednu godinu, prvu godinu ispita. (m, 27)

Osnovnu. Planirao sam da nastavim, ali nisam imao prilike, što zbog financija, zbog stanja u zemlji, zbog svega što se događalo, ratovi, ovo, ono ... (m, 49)

Iskustvo bračnoga života najprisutnije je kod starijih ispitanika. Ujedno, među njima je i najviše onih s djecom. Aktualne (izvan)bračne zajednice relativno su rijetke među mladim, a posebice sredovječnim, ispitanicima. S druge strane, razvod braka i udovištvo znatno su češći, osobito kod starijih ispitanika.

Nismo se vjenčali ... To je, ovako, znaš, romska grupa, mi se ne vjenčavamo, ali smo u braku. (m, 20)

Žena se preudala ... 2008. godine razveo sam se. (m, 42)

Imam ženu, živi u Beogradu, dobro je situirana. Imam i dijete sa njom, muško. 13 godina smo u braku. U dobrim smo odnosima, samo što ne živimo zajedno. Kad imam novca, onda pošaljem, ona to razumije, uglavnom. (m, 45)

Iako su razlozi za nezaposlenost različiti (nemogućnosti pronalaska posla, dobivanje/davanje otkaza, slom poduzeća u kojem su bili zaposleni, bolesti/invalidnosti i sl.), ona je gotovo univerzalno obilježje među ispitanicima svih dobi. Trajanje nezaposlenosti varira – od nekoliko mjeseci do nekoliko godina, a ima i onih koji nikada nisu bili formalno zaposleni.

Radila sam na kratko kod Kineza za 15.000 (dinara – prim. aut.) mjesečno, ali sam skontala da sa tim mogu samo da se ubijem. Meni samo metadon košta 3.000. (ž, 33)

Radio sam jedno vrijeme kao vozač, kada su počeli epi napadi i halucinacije, prestao sam. (m, 39)

Tražim posao, ali nema. Pošto je zima, posla nema, niti mi itko želi pomoći. (m, 20)

Ne mogu se zaposliti, nisam za posao. Sve je to medicinski utvrđeno. (ž, 53)

Nezaposlenost uvjetuje siromaštvo. Nepovoljnu financijsku situaciju ispitanici nastoje popraviti radom u neformalnoj ekonomiji, primanjem socijalne pomoći, ali i nelegalnim mehanizmima (prosjachenje, prostitucija). Angažman u neformalnoj ekonomiji opada s porastom dobi ispitanika.

Radim, samo radim sezonske poslove. Kopanje njiwe, zidanje, ... ja, u smještaju u kojem sam, u uslovima u kojima sam ... nisam u stanju održavati kontinuitet odlaska na posao ... (m, 27)

Živim od socijalne skrbi. Ali, sad sam u prekidu, ne daju mi, možeš raditi, kažu. Imam papire da ne mogu raditi, kičma ... (m, 43)

Sad sjedim i prosim, najčešće kod Bazara, u pothodniku ... Ne bih htio odgovoriti koliko zaradim. Mnogo više ljudi bi se počelo baviti tim poslom. (m, 39)

I jedna žena, koja je već radila taj posao (prostitucija – prim. aut.), kaže: "Nemoj biti budala, zašto se mučiš za te male pare". Kaže: "Imam ja neke moje stalne mušterije", kaže, "lijepe pare zaradiš" ... I tako sam počela raditi taj posao ... U glavi sam zamišljala, to mi je posao, isto kao trgovac kad radi u firmi ... I dan-danas radim taj posao ... (ž, 62)

Sustavna je vidljivost ispitanika djelomična – većina ima tek jedan osobni dokument (najčešće osobnu iskaznicu – 54,3 %), a 17,1 % nema ni jedan od (važećih) osobnih dokumenata. Stariji su ispitanici u najboljem položaju, jer je među njima samo jedan bez osobnih dokumenata.

25 godina nisam imao osobnu iskaznicu. Možda sam svjetski rekorder. (m, 60)

Najviše je beskućnika među sredovječnim, a najmanje među starijim ispitanicima. U slučaju višestruke stambene deprivacije obrnuta je situacija. Iako nisu svi ispitanici htjeli govoriti o tome, među sredovječnim (35,7 %) i starijim ispitanicima (33,3 %) najviše je onih koji svjedoče o ranijim situacijama ugroženoga stanovanja.

... prokišjava. Baraka je propala. Ništa se nije radilo 10, 15 godina. Uništena je potpuno. Još malo pa će i krov pasti. (m, 77)

Trenutno sam u Socijalnom (Svratistište za beskućnike – prim. aut.). (m, 43)

Prije sam bio u atomskom skloništu, sad je tamo Rektorat ... Poslije sam živio gdje sam mogao, doslovno. (m, 49)

U narativima ispitanika koji su se u situaciji ugroženoga stanovanja našli u mladosti i mlađem sredovječnom dobu identificirano je 17 obilježja njihovih individualnih životnih putova i povijesti ugroženoga stanovanja razvrstanih u pet tipova (Tablica 3). Osam pojedinačnih obilježja prisutno je kod više od trećine ovih ispitanika (Tablica 4). Samo jedan ispitanik u ovoj grupi svjedoči o prijašnjim situacijama ugroženoga stanovanja.

Nezaposlenost je univerzalno obilježje životnih putova mlađih ispitanika – svi su (trenutačno) nezaposleni, bilo da su dali ili dobili otkaz ili da nikada nisu bili formalno zaposleni. Oni koji su bili zaposleni ističu loše uvjete rada, posebice niske i neredovite plaće, rad na "crno", fizički naporan rad, loš tretman poslodavca, dugo radno vrijeme, rad bez dnevnog i tjednog odmora, rad na hladnoći/vrućini, rad noću i sl. Sve ovo upućuje na njihov prekarri radni položaj.

● **TABLICA 3**
Obilježja individualnih
životnih putova i
povijesti ugroženoga
stanovanja

Radio sam nekoliko godina građevinu, ovdje kod nas. To je jedini ozbiljan posao koji sam imao u životu. Nisam imao prijavu (na poslu – prim. aut.). (m, 27)

Sâm sam odustao zato što bilo je neko hladno vrijeme, nisam mogao izdržati. (m, 22)

Obilježja	Broj identificiranih događaja:		
	mladi i mladi ispitanici	sredovječni ispitanici	stariji ispitanici
<i>Problematično djetinjstvo i odrastanje</i>	21	19	10
- bolest/smrt roditelja	2	5	0
- roditeljsko napuštanje	3	2	0
- život izvan obitelji podrijetla (život u udomiteljskoj obitelji, kod rođaka, u domu)	3	2	1
- raspad obitelji podrijetla	4	2	1
- nasilje u obitelji podrijetla (fizičko, psihičko, seksualno)	3	5	1
- roditeljska zavisnost	2	1	4
- siromaštvo u djetinjstvu	4	1	3
<i>Nepovoljan radni status i materijalni položaj</i>	10	20	21
- nezaposlenost	9	13	9
- raspad poduzeća	0	1	4
- otkaz	1	1	2
- bolest/invalidnost	0	5	3
- vrlo mala mirovina	0	0	3
<i>Rizično ponašanje</i>	16	19	7
- kriminal	2	3	1
- boravak u zatvoru	5	5	2
- prostitucija	1	1	1
- zavisnost (alkohol, kocka, droga)	2	6	1
- napuštanje školovanja	6	4	2
<i>Problemi u obitelji prokreacije</i>	3	6	14
- razvod	2	4	7
- smrt supruge/supruga	1	0	5
- nasilje u obitelji prokreacije	0	0	1
- narušeni partnerski odnosi	0	2	1
<i>Nepovoljan društveni kontekst</i>	2	0	3
- sudjelovanje u ratu	0	0	3
- izbjeglištvo	2	0	0
<i>Ostalo</i>	0	3	1
- nezgoda (požar, poplava)	0	2	1
- silovanje	0	1	0
<i>Broj identificiranih obilježja prisutnih kod ispitanika u skupini (A)</i>	17	20	21
<i>Broj identificiranih obilježja prisutnih kod više od 1/3 ispitanika u skupini (B)</i>	8	6	5
<i>A / ukupan broj obilježja (25) (%)</i>	68,0	80,0	84,0
<i>A / B (%)</i>	47,1	30,0	23,8

Nepovoljan položaj na tržištu rada povezan je s nepovoljnom obrazovnom strukturom. Čak dvije trećine mlađih ispitanika napustilo je školovanje, najčešće poslije završene osnovne i/ili trogodišnje srednje škole (obrt). Neki navode da sami nisu bili zainteresirani za školovanje, dok je druge u školovanju spriječilo siromaštvo i/ili uključivanje u radne aktivnosti kako bi pomogli obitelji. Samo je jedan ispitanik u ovoj grupi započeo studij (ali nije ga završio).

Istraživač: *Koju ste školu posljednju završili?*

Ispitanik: *Za automehaničara.*

Istraživač: *Jeste li htjeli nastaviti školovanje?*

Ispitanik: *Da.*

Istraživač: *Zašto niste?*

Ispitanik: *Zato što moji nisu imali novca. (m, 38)*

Manjak zaposlenja dovodi do alternativnih, nerijetko nelegalnih, mehanizama osiguravanja sredstava za život (npr. imovinski kriminal – krađe i preprodaja automobila, robe široke potrošnje; prodaja opojnih sredstava; prostitucija). Stoga ne čudi što je nešto više od polovice mlađih ispitanika bilo u zatvoru. Osim navedenih, u razloge za institucionalno kažnjavanje ubrajaju se i narušavanje javnog reda i mira, nelegalno posjedovanje i upotreba oružja, nelegalno posjedovanja opojnih sredstava, nanošenje tjelesnih ozljeda, pa i ubojstva. Kod manjega broja primjetno je višestruko specifično i nespecifično povratništvo.

... oružje, auti, krađe ... tu i tamo ... To je bilo sve nakon vojske. Sad sam čist. Tad sam imao 22, od tada ništa. (m, 39)

... krenule smo, došle smo do Hladnjače, stala mi je prva mušterija sa kojom sam odradila seks za 2.000 (dinar – prim. aut.). Nije mi bilo svejedno ... Plakala sam ... Osjećala sam se ... Ne znam kako da ti objasnim ... Ali, puno je bolje kad sam zaradiš svoj dinar... E, tad sam se počela drogirati ... Preko 50 puta sam bila u zatvoru, svaki put zbog prostitucije. (ž, 33)

Čak pet od osam najzastupljenijih identificiranih obilježja u životu mlađih ispitanika odnosi se na problematično djetinjstvo i odrastanje (Tablica 4). Tomu ide u prilog činjenica da se osam od ukupno devet ispitanika u ovoj skupini suočilo s višestruko disfunkcionalnom i često dezintegriranom obitelji podrijetla.

Moja situacija je počela kad me ostavila majka kad smo bili mali. Imala sam tri godine. Ja i dvije sestre. Kad nas je majka napustila, poslije par mjeseci napustio nas je i otac. Čale nas je htio smjestiti u dom. Međutim, moj djed po

ocu nije nas htio dati u dom, već nas je htio zadržati. On nas je odgojio. Međutim, ostario je. Čale je oženio drugu ženu. Maćeha nas nije prihvatila i maltretirala nas je. (m, 20)

Prepoznaje se i međusobna povezanost identificiranih događaja – npr. manjak roditeljske skrbi i kontrole, siromaštvo u djetinjstvu i/ili nasilje u obitelji podrijetla dovode do (ranog) napuštanja školovanja i devijantnoga ponašanja, koji uvjetuju nezaposlenost, siromaštvo i dovode u situaciju ugroženoga stanovanja.

Majka skuha ručak, dočeka njega (oca – prim. aut.), on pijan dođe, digne sve do plafona. Nas pošuta, išamara ... Dakle, imao sam 19 godina kada sam otišao u vojsku. Iz vojske sam se vratio sa nepunih 20. Jednom me prilikom ujutru probudila cika, dreka ... majka vrišti ... otvaram vrata i vidim majku kako ga drži (oca – prim. aut.) iza leđa, a on ima pištolj u ruci. Kada sam otvorio vrata, rekao je: "A, evo ga, sad ću ga ubiti!" Pijan, mortus. Ispali jedan hitac, promaši me i prođe mi kroz noge. Drugi hitac mi, srećom, promašio desnu nogu, nije me pogodio. I ja pritrčim i zgrabim mu pištolj. Okrenem se. Napravio sam nekoliko koraka. Roleta se spustila i nešto mi ... Čaša je prekipila, prelila se. Okrenuo sam se i ispalio šest hitaca u njega. Ostao je na mjestu mrtav. (m, 39)

● **TABLICA 4**
Struktura identificiranih obilježja prisutnih u životnim putanjama kod više od 1/3 ispitanika u trima dobnim skupinama

Mladi i mlađi ispitanici		Sredovječni ispitanici		Stariji ispitanici	
nezaposlenost	100,0	nezaposlenost	92,9	nezaposlenost	75,0
napuštanje školovanja	66,7	osobna bolest ovisnosti	42,9	razvod	58,3
boravak u zatvoru	55,6	boravak u zatvoru	35,7	smrt supruga/e	41,7
siromaštvo u djetinjstvu	44,4	nasilje u obitelji podrijetla	35,7	roditeljska bolest ovisnosti	33,3
raspad obitelji podrijetla	44,4	bolest/smrt roditelja	35,7	raspad poduzeća	33,3
život izvan obitelji podrijetla	33,3	bolest/invalidnost	35,7		
nasilje u obitelji podrijetla	33,3				
roditeljsko napuštanje	33,3				

U narativima sredovječnih ispitanika izdvojeno je 20 pojedinačnih i pet tipova obilježja njihovih individualnih životnih putova i povijesti ugroženoga stanovanja (Tablica 3). Šest pojedinačnih događaja prisutno je kod više od trećine ovih ispitanika (Tablica 4). Kao i kod mlađih ispitanika, i ovdje je nezaposlenost dominantno obilježje. Nezaposlenost je posljedica nemogućnosti pronalaska/zadržavanja posla (kao i u slučaju mlađih ispitanika), ali i nesposobnosti pojedinaca za rad zbog nepovoljnoga zdravstvenog stanja (bolest/invaliditet) (35,7 %). Samo jedan ispitanik u ovoj skupini (ali i u cijelom uzorku) navodi da je formalno zaposlen.

Ispitanik: *Imao sam epilepsiju, ima tu svega i svačega.*

Istraživač: *Uzimate li lijekove?*

Ispitanik: *Dosad nikakve, a kad sam prestao piti, onda sam pio ono, kako se zove ... Liječio sam se od alkohola.*

Istraživač: *Posjećujete li liječnika?*

Ispitanik: *Do sada ne, a onda mi je bilo loše ... Pa sam završio u bolnici ... Pluća mi nisu bila u redu ... (m, 59)*

Dva obilježja, prisutna kod više od trećine sredovječnih ispitanika, pripadaju rizičnim ponašanjima. O ovisnosti govori čak 42,9 % ovih ispitanika – njihovi životi obilježeni su višegodišnjim (ponekad višedesetljetnim) alkoholizmom i narkomanijom te povremenim, ali ne i uspješnim, pokušajima liječenja. Neki od njih i sada uzimaju terapiju za odvikavanje (npr. metadonska terapija). Ovisnost nerijetko vodi boravku u zatvoru zbog posjedovanja i prodaje nelegalnih supstancija i/ili činjena kriminalnih djela pod njihovim djelovanjem ili radi njihova pribavljanja.

Uzimao sam drogu, sada sam u metadonskom centru, na održavanju metadonom ... Ne uzimam sad nikakvu drogu, ne treba mi ... To sam riješio sa tim metadonom. Na metadonu sam više od 15 godina. Od punoljetstva sam nešto koristio. Jedno 13-14 puta bio sam na odvikavanju, i ovdje i u Beogradu. (m, 59)

Prije 25 godina, '87, jednom sam bio u zatvoru, i kad sam izašao, rekao sam: "Nikad više!" ... Zbog narkomanije ... Bio sam samo godinu dana ... Meni je to bilo dovoljno. (m, 59)

I neki sredovječni ispitanici suočili su se s odrastanjem u problematičnom obiteljskom okruženju. U njihovu slučaju, obiteljskoj dezintegraciji i disfunkcionalnosti najviše su pridonijeli bolest/smrt roditelja i obiteljsko nasilje. Otac se, kao i kod mlađih ispitanika, češće pojavljuje u ulozi nasilnika.

Mama je radila treću smjenu, pa ode poslije privatno čistiti stanove, malo ima vremena za svoju djecu... A otac, taj kad dođe pijan, ustaj, sakrivaj se kod susjeda, prenoćimo kod njih, pobjegnemo... ja kad čujem njegove korake, nekad se upiškim od straha, kad sam bio mlađi... sve nas je tukao k'o odrasle ljude... da ne kažem samo kako je mamu tuk'o. (m, 42)

Narativi starijih ispitanika upućuju na najraznovrsniji popis obilježja životnih putova i povijesti ugroženoga stanovanja – uočeno je 21 obilježje u svih šest tipova (Tablica 3). Međutim, značajnija prisutnost uočena je kod samo pet obilježja (Tablica 4). Nezaposlenost je i ovdje dominantna, iako nije toliko prisutna kao kod sredovječnih, a posebice mlađih, ispitanika. Kod trećine starijih ispitanika nezaposlenost se povezuje s propasti poduzeća u kojem su radili.

Pa, eto, tako sam doživio da sam tehnološki višak. Radio sam, inače, u Albusu (tvornica kućne kemije – prim. aut.), 35 godina, punih... I jest, dobio sam otpremninu, ali od te otpremnine se ne može živjeti doviijeka. Potroši se to. I sad, onda, što ću? Građevina, pa me prevare, platit će mi, pa mi ne plate, a radim, kopam kanale,... Ma, prevarili su me tko zna koliko puta... (m, 61)

S tim u vezi, implicitno, postavlja se pitanje mogućnosti da steknu pravo na mirovinu, a time i da osiguraju egzistenciju u starosti.

Nisam još (u mirovini – prim. aut.). Ako to uspijem, preostale su mi dvije godine. Jer, morate imati 15 godina radnog staža i 65 godina života. (m, 65)

Za razliku od mlađih i sredovječnih, stariji ispitanici ističu važnost događaja koji su obilježili njihovu obitelj prokreacije. Posebno ističu razvod braka i smrt supruge/a – za većinu su to događaji koji su presudno utjecali na njihovu zatečenu nepovoljnu životnu i stambenu situaciju.

Pa, kad je moj suprug umro, ostala sam sama. Njegova obitelj mi je sve uzela. (ž, 62)

Za razliku od prethodnih skupina, tek trećina starijih ispitanika navodi nepovoljan utjecaj obitelji podrijetla na životnu putanju (točnije, roditeljske bolesti ovisnosti). Naprotiv, jedan dio starijih ispitanika ističe da im je život u djetinjstvu, iako skroman, bio mnogo lagodniji nego u starosti.

Jest bilo skromno, al' sam imao sretnije djetinjstvo nego starost. Ovo je patnja, mučenje Nas četvero djece živjeli smo skromno, ali bio sam nekako, šta ja znam, bio sam sretan ... (m, 61)

Ne može čovjek imati bolje roditelje. Otac je bio direktor neke tvrtke, a majka domaćica. Nisu povisili glas nikad u kući. (m, 67).

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

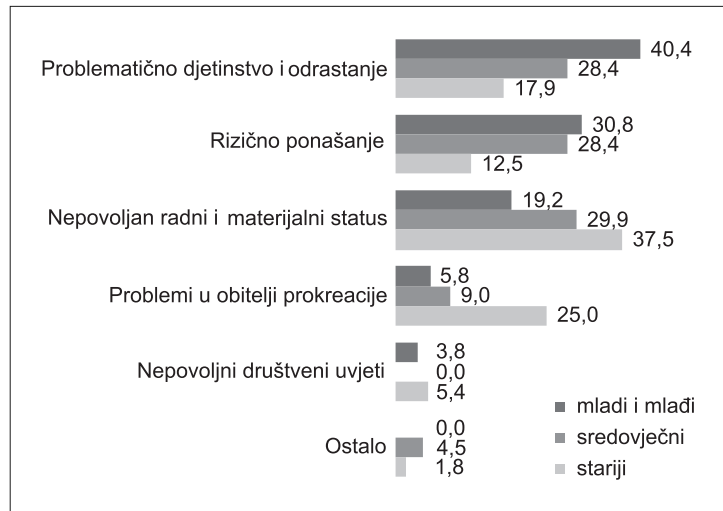
Samo jedan (sredovječni) ispitanik navodi da mu je životni put obilježen samo jednim nepovoljnim događajem/obilježjem (nesposobnost za rad zbog bolesti/invalidnosti). U slučaju svih ostalih ispitanika, životne i stambene situacije okarakterizirane su višestrukim nepovoljnim događajima. To znači da su individualni životni putovi i povijesti ugroženoga stanovanja obilježeni kombinacijom individualnih karakteristika ispitanika (npr. ovisnost, bolest/invaliditet, obrazovni stupanj), obiteljskih prilika (npr. roditeljsko napuštanje, obiteljsko nasilje, razvod braka) i strukturalnih faktora (npr. nezaposlenost,

izbjeglištvo). Navedeno je u skladu s nalazom da okidači za stambenu deprivaciju uopće imaju višestruke utjecaje i da stvaraju složene međukonekcije koje pojačavaju moć pojedinačnih okidača (Ravenhill, 2003; Fitzpatrick, 2005; Kostianen, 2015).

Identificirani okidači omogućili su praćenje i određivanje obrazaca u slijedu nepovoljnih obilježja. No ne može se reći da su slijedovi tih obilježja potpuno precizni i jednoznačni – oni ne moraju biti pravilo, ali se primjećuju kod većine ispitanika, ovisno o dobnoj skupini.

U najtežem su položaju mlađi ispitanici, jer se za njihovu životnu (time i stambenu) situaciju vezuje, u prosjeku, najviše nepovoljnih događaja (5,8). Najčešća je kombinacija tipova nepovoljnih obilježja kod mlađih ispitanika: problematično djetinjstvo i odrastanje, rizično ponašanje i nepovoljan radni i materijalni status – oni čine 90,4 % svih nepovoljnih životnih obilježja s kojima se suočavaju mlađi ispitanici (Slika 1). Nalazi drugih studija svjedoče o istim dominantnim nepovoljnim okolnostima životne i stambene situacije mlađe populacije (Koegel i sur., 1995; Mangine i sur., 1990; Ravenhill, 2003; Susser i sur., 1987; Warren i Font, 2015; Marcal, 2022).

➔ SLIKA 1
Struktura tipova događaja/obilježja životnih putova, prema tipu ispitanika (%)

Rano dospijevanje u situaciju ugroženoga stanovanja za te ispitanike posljedica je tegobnog djetinjstva i/ili rane mladosti. Kao opće mjesto njihovih individualnih životnih putova izdvaja se (višestruka) trauma u obitelji podrijetla (Ravenhill, 2003).¹¹ Uočavaju se i dva bitna specifična obilježja koja oblikuju individualne životne putove mladih prema ugroženom stanovanju: etnicitet (izražena ranjivost romske populacije) i izbjeglištvo. Odrastanje u problematičnom obiteljskom okruženju, etnicitet i/ili izbjeglištvo vode ispitanike k rizičnom ponašanju. Devijantnost se ovdje javlja djelomice kao re-

akcija na: a) trpljeno obiteljsko nasilje, b) materijalnu deprivaciju i mehanizam za osiguravanje sredstava za život i c) stigmatizaciju i društvenu isključenost na širem planu.

Mladi u ugroženom stambenom statusu izloženi su tipičnim strukturnim izazovima s kojima se suočavaju mladi u suvremenom srpskom društvu uopće (Tomanović i sur., 2012). Čak i kada imaju "krov nad glavom" u okviru roditeljskoga doma, mladi su u riziku od latentnoga beskućništva (Miletić-Stepanović, 2011). To dodatno potvrđuje fluidnost iskustava mladih u ugroženom stanovanju, kao i diverzificirane okidače koji ih mogu dovesti u tu situaciju. Za životnu situaciju te grupe ispitanika specifično je to što im rana stambena ugroženost dodatno "otežava tranziciju u neovisne pojedince koji uspješno funkcioniraju u svojem socioekonomskom okruženju" (Kostelić i Peruško, 2021, str. 277), čime se potvrđuje i pojačava njihov rizik od stambene deprivacije.

Sredovječni se ispitanici, u prosjeku, suočavaju sa 4,8 nepovoljnih životnih događaja. Riječ je o istim tipovima događaja kao i u slučaju mlađih ispitanika, ali drugačije rangiranih – nepovoljan radni i materijalni status, problematično djetinjstvo i odrastanje te rizično ponašanje čine 86,7 % svih identificiranih otežavajućih životnih okolnosti tih ispitanika (Slika 1).

Pripadnici te skupine u zatečenom su se ugroženom stambenom statusu pretežito našli u posljednjih desetak godina. Pritom dio njih nosi sa sobom traumatično iskustvo iz obitelji podrijetla (razvod ili smrt roditelja, obiteljsko nasilje), dok drugi opisuju djetinjstvo kao jedino sretno i bezbrižno životno razdoblje (najčešće govore o pripadanju srednjoj klasi). Razdoblje odrastanja mjesto je dodira tih dviju podskupina – tu se pojavljuju zajedničke osobine i događaji (npr. bolesti ovisnosti, napuštanje školovanja, boravak u zatvoru). Međutim, navedeni događaji još uvijek nisu ključni za pojavu ugroženoga stambenog statusa, ali svakako čine njegovu kontekstualizaciju. Tri se bitna obilježja izdvajaju u biografijama sredovječnih ispitanika – nezaposlenost, obolijevanje i smrt roditelja u odrasloj dobi. Nalazi drugih studija svjedoče o istovjetnim nepovoljnim okolnostima životne i stambene situacije populacije te dobi (Ravenhill, 2003; Desmond i Gershenson, 2016; Desmond i Kimbro, 2015; Fischer i Khorunzhina, 2019; Dewilde, 2008; Gultekin i Brush, 2017).

Ti ispitanici govore o gubljenju posla zbog propadanja poduzeća u kojem su bili zaposleni, o nemogućnosti pronalaska i/ili zadržavanja drugoga posla (posebno onaj koji će donijeti pristojnu i redovitu zaradu). Općenito, oni su specifični po svojem društvenom položaju. Njihove životne biografije razvijale su se u promjenjivim društvenim prilikama (socijalizam, blokirana, pa zakašnjela, postsocijalistička tranzicija i posttranzicijsko, poluperiferijsko društvo), što je nerijetko negativ-

no utjecalo na: a) akumuliranje socijalnih šansi, tj. društveno poželjnih kapitala, b) lakoću prelaska iz jedne životne faze u drugu i c) ostvarivanje društveno poželjnoga ili barem društveno očekivanoga načina života. Tegobni društveni uvjeti uvjetovali su i tegoban razvoj individualnih biografija. Pripadnici te grupe mogu se uvrstiti u tzv. tranzicijske gubitnike (Cvejić, 2013) – oni su obično stariji od 45 godina, isključeni ili na marginama tržišta rada, pripadnici etničkih manjina (npr. Romi) te izbjegle i prognane osobe (Cvejić, 2006). Gubitničkoj poziciji pridonosi i to što, zbog napuštanja obrazovanja (najčešće tijekom ili neposredno nakon srednje škole), ti ispitanici nemaju kvalifikacije kojima bi se bolje pozicionirali na suvremenom tržištu radne snage. Stoga oni (p)ostaju radna snaga pogodna za obavljanje nisko plaćenih, povremenih, privremenih, fizičkih poslova, na kojima često bivaju prevareni od poslodavca.

Gubitnički društveni položaj dovodi ih u situaciju dugoročne ranjivosti, koja utječe na perpetuaciju njihova ugroženoga stambenog položaja. Slično govore i drugi istraživači analizirajući tu dobnu skupinu u ugroženom stanovanju u društvima postsocijalističke tranzicije (Družić Ljubotina i sur., 2016; Šikić-Mićanović, 2010; Razpotnik i Dekleva, 2012), ali i razvijenim društvima (Culhane i sur., 2013).

Drugi događaj važan za sredovječne ispitanike jest oboljevanje. Ono je u nekim slučajevima rezultat siromaštva (manjak novca za zdravstvenu zaštitu), socijalne isključenosti (nema obvezno zdravstveno osiguranje) ili, pak, višegodišnje ovisnosti. Treći događaj – smrt roditelja u odrasloj dobi – ima posebno važnu ulogu na putanji u situaciju ugroženoga stanovanja. Riječ je o gubljenju (često) jedinoga životnog oslonca u već nepovoljnim životnim okolnostima. Ako se ima na umu da dobar dio ovih ispitanika nema osobne dokumente na temelju kojih se mogu koristiti uslugama javnoga sektora socijalne sigurnosti, kao ni novac (za usluge privatnoga sektora), onda je jasno kakvu važnost za njihovu sigurnost ima neformalni sektor. Obiteljska podrška njihov je posljednji branik od krajnje socijalne isključenosti. Navedeni su događaji nerijetko međusobno povezani i isprepleteni, a time i dodatno pojačani.

Prosječno, u životnim povijestima starijih ispitanika uočeno je 4,7 nepovoljnih događaja i obilježja. Tri tipa događaja izdvajaju se po učestalosti javljanja – nepovoljan radni i materijalni status, problemi u obitelji prokreacije i otežano djetinjstvo i odrastanje – ti tipovi događaja čine 80,4 % svih identificiranih otežavajućih životnih okolnosti (Slika 1). Slično govore i Crane i suradnici (2005) te Om i suradnici (2022). U novijim istraživanjima stanovanja starih posebno se ističe utjecaj strukturalnih obilježja – među starijom populacijom raste udio

onih koji zbog siromaštva, neprimjerenih i/ili nedovoljnih programa socijalne skrbi, (galopirajućih) cijena stambenoga prostora i sl. sve češće imaju problema da sebi osiguraju primjereno stanovanje (Pearson i sur. 2019; Om i sur., 2022). Raste broj starijih osoba i u beskućništvu, pa se takve osobe nerijetko nazivaju "novim beskućnicima" (Cohen, 1999). Među starijim ispitanicima dominiraju oni koji žive u supstandardnom i/ili nesigurnom stanovanju (10 od 12), što upućuje na specifičnost njihove stambene deprivacije – krov je nad glavom osiguran, ali financijsko siromaštvo tih (samačkih) starijih kućanstava otežava im zadržavanje u primjerenom i sigurnom stambenom prostoru. Tomu posebno pridonosi smrt supružnika – obudovljenost pojačava rizik od siromaštva i materijalne deprivacije te negativno utječe na psihološko stanje (povlačenje, izolacije, depresija). Na to dodatno utječu sukobi s rođacima nakon smrti bračnog druga, koji nerijetko dovode do stambenih prijevara starih i izbacivanja iz obiteljskih kuća, ali i rođачke mreže podrške i solidarnosti. Veoma niski prihodi tih ispitanika ili njihova odsutnost dovode do toga da dio ispitanika u toj grupi nije mogao plaćati režijske troškove stanova u kojima su boravili, što je dovelo do zapljene imovine i/ili deložacije. Drugi su, pak, bivali žrtvama rasprostranjenog "investitorskog urbanizma" u postsocijalističkim gradovima na poluperiferiji (Pajvančić Cizelj, 2017). I u toj skupini ispitanika uočavamo tranzicijske gubitnike kod kojih je nezaposlenost utjecala na disfunkcionalnost partnerskih odnosa, a time i napuštanje obiteljskoga stambenog objekta.

Specifičnost te skupine čine dva ispitanika koji ističu da je beskućništvo njihov slobodan izbor. Iako se u njihovim narativima prepoznaju stanovita nepovoljna obilježja, ispitanici navode da su se sami odlučili na samoizolaciju od društvenih zbivanja i kontakata. Povlačenje je reakcija na akumulirani osjećaj nepovjerenja i razočaranja u ljude, a život se u situaciji beskućništva ne vidi kao nevolja nego kao sloboda.

Ispitanicima u svim trima dobnim grupama zajedničko je problematično djetinjstvo i odrastanje kao nepovoljna okolnost. Mnoga istraživanja upozorila su na vezu između kompromitiranoga razvoja tijekom djetinjstva i adolescencije i stambene ugroženosti (Ravenhill, 2003; Mangine i sur., 1990; Merz i sur., 2013; Koegel i sur., 1995; Marcal, 2022; DeCandia i sur., 2022). Ipak, rezultati upućuju i na određene specifičnosti u strukturama identificiranih okidača za ugroženu stambenu situaciju, pogotovo ako se usporede skupina mlađih sa skupinom starijih ispitanika (Slika 1), a to potvrđuju i nalazi sličnih istraživanja (Ravenhill, 2003; Brown i sur., 2016; Hecht i Coyle, 2001). Ispitanici koji su se u situaciji ugroženoga stanovanja našli u mladoj i srednjoj životnoj dobi imaju i više nepovoljnih životnih obilježja, što odgovara nalazima drugih istraživanja (Brown i sur., 2016) i upućuje na veću rizičnost, ograni-

čene mehanizme za osiguravanje socijalne sigurnosti i otežane prijelaze u individualnim biografijama u suvremenim društvima. Ujedno, višestrukost nepovoljnih obilježja u životnim putanjama osoba u ugroženom stanovanju može biti interpretirana u kontekstu kumulativnog učinka tih obilježja (O'Rand, 1996; Crystal i sur., 2017; Padgett i sur., 2012), kao i u kontekstu modela akumuliranoga rizika (tako da se čimbenici rizika u svakoj fazi kombiniraju uvećavajući ga) (Ben-Shlomo i Kuh, 2002).

Usprikoš mnogim istraživanjima u kojima je ugroženo stanovanje analizirano uz pomoć koncepta stambenih karijera i/ili putova stanovanja, ostaje ključno pitanje i teorijski izazov "kako se pomaknuti od stupnja individualnih putova do širega stupnja na kojem su moguće generalizacije" (Clapham, 2002, str. 67), odnosno, "neki su putovi manji kolosijeci, dok su drugi autoputovi u smislu da je ruta zajednička mnogim ljudima", što je i jedan od zaključaka ove analize. Kako ističe Clapham (2002, str. 67), "analiza autoputova plodotvoran je način da se razumiju karakteristike stanovanja jedne zemlje".

Međutim, kako bi se putovi ugroženoga stanovanja (uopće) identificirali, najprije je potrebna primjerena metodologija proučavanja subpopulacije suočene s tim problemom. Usredotočujući se na problematiku beskućništva, Karačić i Kletečki Radović (2023) upozoravaju na ozbiljan problem u toj domeni – manjak relevantnih i objedinjenih podataka o broju osoba u situaciji beskućništva – ističući i otežavajuću okolnost da Hrvatska (a isto je primjenjivo i na Srbiju) još uvijek nije preuzela europsku tipologiju beskućništva (ETHOS tipologija), što "iskrivljuje" obuhvat stambeno ugrožene populacije (vidi i Bilinović Rajačić i Čikić, 2021). Navedeno izravno utječe na organiziranje skrbi o beskućnicima i drugim stambeno ugroženim kategorijama stanovništva, a u najširem smislu na prevenciju siromaštva i socijalne isključenosti. U kontekstu sustava socijalne skrbi, problemi stambeno ugroženih (posebno osoba u situaciji beskućništva) "teško se mogu prevladati bez sustavne, individualizirane i dugotrajne stručne pomoći i podrške" (Družić Ljubotina i sur., 2022, str. 699), dok je na makrorazini nužno primijeniti mjere prevencije i intervencije utemeljene na znanstvenim pokazateljima (Karačić i Kletečki Radović, 2023).

BILJEŠKE

¹ Na tom tragu pojedini teoretičari identificirali su šest tipova putova beskućništva (Fitzpatrick, prema Clapham, 2003, str. 120), dvadeset i tri generalna puta u okviru faza životnoga ciklusa (Anderson i Tulloch, 2000), kao i pet (idealno tipskih) putova beskućništva odraslih (Chamberlain i Johnson, 2011).

² Intervjuom su prikupljeni podaci o sociodemografskom profilu i aktualnim stambenim prilikama ispitanika, životnoj putanji (povije-

sti ugroženoga stanovanja), okolnostima odrastanja u obitelji podrijetla i života u obitelji prokreacije, zapošljavanju i prihodima, zdravstvenom stanju, obilježjima (izvan)sustavnih mreža podrške, doživljaju vlastite situacije i sudjelovanju u društvenim aktivnostima.

³ Riječ je o NVO Omladinski centar CK13 (Novi Sad), koja je i nositelj projekta "Pravo na slobodu od beskućništva", u okviru kojeg je istraživanje i ostvareno.

⁴ Samo je jedan ispitanik odbio sudjelovati u istraživanju nezadovoljan izostankom veće materijalne nagrade.

⁵ Uzorak iz istraživanja donekle odstupa od raspoloživih rezultata popisa osoba u situaciji primarnoga i sekundarnoga beskućništva (Bobić, 2014), što se može pripisati činjenici da je riječ o uzorku osoba u ugroženom stanovanju u lokalnoj sredini.

⁶ Na tzv. jo-jo efekt, tj. vraćanje na prethodne životne/stambene situacije, upozoravaju i Kostelić i Peruško (2021). Autorice ističu da "gubitak prethodno pozitivno ostvarene tranzicije predstavlja vraćanje u raniju fazu, umanjujući time neovisnost i socioekonomsku funkcionalnost pojedinca" (Kostelić i Peruško, 2021, str. 277).

⁷ Neki ispitanici govore o povremenim epizodama beskućništva, o ranijim razdobljima nesigurnoga i/ili supstandardnoga stanovanja koje ih je dovelo u današnju situaciju beskućništva i sl. Ovo je posebice primjetno kod ispitanika srednje i starije životne dobi.

⁸ Razlozi zbog kojih ispitanici ne govore o ranijim situacijama ugroženoga stanovanja mogu biti različiti – neki ih se ne sjećaju, neki ih smatraju nevažnim za razumijevanje životne situacije u kojoj se trenutno nalaze, neki ih nastoje učiniti nevidljivim javnosti zbog potencijalne negativne reakcije društva (stigmatizacije), dok su kod nekih situacije ugroženoga stanovanja višestruko isprepletene, što otežava njihovu jasnu distinkciju i vremensko pozicioniranje.

⁹ To zapravo upućuje na opći metodološki problem u analizi životnih putanja osoba u situaciji ugroženoga stanovanja – naime, o njihovim putanjama saznajemo na osnovi onih segmenata svojih života koje su ispitanici voljni podijeliti s javnošću. O tome, u drugom kontekstu, govori Tomanović (2021).

¹⁰ Više od polovice mladih ispitanika ima (nepotpunu) osnovnu školu, dok samo jedan navodi da je počeo studirati, ali je od visokog obrazovanja odustao.

¹¹ Radi se o raspadu obiteljske jezgre (zbog razvoda roditelja ili njihove smrti), obiteljskom nasilju (pri čemu se otac češće pojavljuje u ulozi nasilnika) ili potpunom roditeljskom napuštanju (što vodi epizodama života s rođacima i/ili u hraniteljskoj obitelji).

LITERATURA

Amore, K., Baker, M. i Howden-Chapman, P. (2011). The ETHOS definition and classification of homelessness: An analysis. *European Journal of Homelessness*, 5(2), 19–37. <https://feantsa.org/download/article-1-33278065727831823087.pdf>

Anderson, I. i Tulloch, D. (2000). *Pathways through homelessness: A review of the research evidence*, Precis No. 21. Scottish Homes.

Ben-Shlomo, Y. i Kuh, D. (2002). A life course approach to chronic disease epidemiology: Conceptual models, empirical challenges and interdisciplinary perspectives. *International Journal of Epidemiology*, 31(2), 285–293. <https://doi.org/10.1093/ije/31.2.285>

Bhat, A. C., Almeida, D. M., Felton, A. i Santos-Lozada, A. R. (2022). A longitudinal analysis of the relationship between housing insecurity and physical health among midlife and aging adults in the United States. *SSM – Population Health*, 18, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2022.101128>

Bilinović Rajačić, A. i Čikić, J. (2021). *Beskućništvo: teorija, prevencija, intervencija*. Filozofski fakultet.

Bobić, M. (2014). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Beskućnici*. Republički zavod za statistiku.

Brown, R. T., Goodman, L., Guzman, D., Tieu, L., Ponath, C. i Kushel, M. B. (2016). Pathways to homelessness among older homeless adults: Results from the HOPE HOME Study. *PLOS ONE*, 11(5), e0155065. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0155065>

Chamberlain, C. i Johnson, G (2013). Pathways into adult homelessness. *Journal of Sociology*, 49(1), 60–77. <https://doi.org/10.1177/1440783311422458>

Chamberlain, C. i MacKenzie, D. (2006). Homeless careers: A framework for intervention. *Australian Social Work*, 59(2), 198–212. <https://doi.org/10.1080/03124070600651903>

Clapham, D. (2002). Housing pathways: A post modern analytical framework. *Housing, Theory and Society*, 19(2), 57–68. <https://doi.org/10.1080/140360902760385565>

Clapham, D. (2003). Pathways approaches to homeless research. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 13(2), 119–127. <https://doi.org/10.1002/casp.717>

Cohen, C. (1999). Aging and homelessness. *Gerontologist*, 39(1), 5–14. <https://doi.org/10.1093/geront/39.1.5>

Crane, M., Byrne, K., Fu, R., Lipmann, B., Mirabelli, F., Rota-Bartelink, A., Ryan, M., Shea, R., Watt, H. i Warnes, A. M. (2005). The causes of homelessness in later life: Findings from a 3-nation study. *The Journals of Gerontology: Series B*, 60(3), S152–S159. <https://doi.org/10.1093/geronb/60.3.S152>

Crystal, S. D., Shea, G. i Reyes, A. M. (2017). Cumulative advantage, cumulative disadvantage, and evolving patterns of late-life inequality. *Gerontologist*, 57(5), 910–920. <https://doi.org/10.1093/geront/gnw056>

Culhane, D., Metraux, S., Byrne, T., Stino, M. i Bainbridge, J. (2013). The age structure of contemporary homelessness: Evidence and implications for public policy. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 13(1), 228–244. <https://doi.org/10.1111/asap.12004>

Cvejić, S. (2006). Strukturni efekti siromaštva u Srbiji. U S. Tomano-
vić (Ur.), *Društvo u previranju: Sociološke studije nekih aspekata društvene transformacije u Srbiji* (str. 21–33). ISI FF.

Cvejić, S. (2013). Penzioneri i nezaposleni u klasnoj analizi – slučaj Srbije. U M. Lazić i S. Cvejić (Ur.), *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije* (str. 64–77). ISI FF.

DeCandia, C. J., Volk, K. T. i Unick, G. J. (2022). Evolving our understanding: Housing instability as an ACE for young children. *Adversity and Resilience Science*, 3, 365–380. <https://doi.org/10.1007/s42844-022-00080-y>

Desmond, M. i Gershenson, C. (2016). Housing and employment insecurity among the working poor. *Social Problems*, 63(1), 46–67. <https://doi.org/10.1093/socpro/spv025>

Desmond, M. i Kimbro, R. T. (2015). Eviction's fallout: Housing, hardship, and health. *Social Forces*, 94(1), 295–324. <https://doi.org/10.1093/sf/sov044>

Dewilde, C. (2008). Divorce and the housing movements of owner occupiers: A European comparison. *Housing Studies*, 23(6), 809–832. <https://doi.org/10.1080/02673030802423151>

Družić Ljubotina, O., Kletečki Radović, M. i Ogresta, J. (2016). *Slika podrške beskućnicima u Hrvatskoj*. Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom.

Družić Ljubotina, O., Kletečki Radović, M. i Ogresta, J. (2022). Kvaliteta usluga za beskućnike iz perspektive korisnika prihvatilišta i prenočišta. *Bogoslovska smotra*, 92(4), 697–728. <https://doi.org/10.53745/bs.92.4.4>

Fischer, M. i Khorunzhina, N. (2019). Housing decision with divorce risk. *International Economic Review*, 60(3), 1263–1290. <https://doi.org/10.1111/iere.12385>

Fitzpatrick, S. (2000) *Young homeless people*. Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230509931>

Fitzpatrick, S. (2005). Explaining homelessness: A critical realist perspective. *Housing, Theory & Society*, 22(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/14036090510034563>

Greenberg, G. A. i Rosenheck, R. A. (2008). Jail incarceration, homelessness, and mental health: A national study. *Psychiatric Services*, 59(2), 170–177. <https://doi.org/10.1176/ps.2008.59.2.170>

Gultekin, L. i Brush, B. L. (2017). In their own words: Exploring family pathways to housing instability. *Journal of Family Nursing*, 23(1), 90–115. <https://doi.org/10.1177/1074840716678046>

Hecht, L. i Coyle, B. (2001). Elderly homeless: A comparison of older and younger adult emergency shelter seekers in Bakersfield, California. *American Behavioral Scientist*, 45(1), 66–79. <https://doi.org/10.1177/00027640121957024>

Karačić, Š. i Kletečki Radović, M. (2023). Problem beskućništva u sustavu socijalne skrbi: izazovi i mogućnosti. *Ljetopis socijalnog rada*, 30(1), 163–183. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v30i1.550>

Koegel, P., Melamid, E. i Bumam, M. A. (1995). Childhood Risk Factors for homelessness among homeless adults. *American Journal of Public Health*, 85(12), 1642–1649. <https://doi.org/10.2105/AJPH.85.12.1642>

Kostelić, K. i Peruško, E. (2021). Skupine čimbenika i njihov utjecaj na važne životne odluke: beskućnici u Puli. *Ljetopis socijalnog rada*, 28(1), 273–299. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v28i1.294>

- Kostiainen, E. (2015). Pathways through homelessness in Helsinki. *European Journal of Homelessness*, 9(2), 63–86. <https://www.feantsa.org/download/kostiainenejh2-2015article31380045618344194574.pdf>
- Kuckartz, U. (2014). *Qualitative text analysis: A guide to methods, practice and using software*. SAGE Publication. <https://doi.org/10.4135/9781446288719>
- Madden, J. i Marcuse, P. (2016). *In defense of housing: The politics of crisis*. Verso.
- Mangine S. J., Royse D., Wiehe V. R. i Nietzel, M. T. (1990). Homelessness among adults raised as foster children: A survey of drop-in center users. *Psychological Reports*, 67(3), 739–745. <https://doi.org/10.2466/pr0.1990.67.3.739>
- Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Čigoja štampa – ISI FF.
- Marcal, K. E. (2022). Domains of housing insecurity: Associations with child maltreatment risk. *Child Abuse and Neglect*, 131, 105696 <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105696>
- Merz, E-M. i Jak, S. (2013). The long reach of childhood. Childhood experiences influence close relationships and loneliness across life. *Advances in Life Course Research*, 18(3), 212–222. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2013.05.002>
- Miletić-Stepanović, V. (2011). *Proširene porodice u Srbiji*. Čigoja štampa – ISI FF.
- Mitchell, B. A. (2003). Life course theory. U J. J. Ponzetti (Ur.), *The international encyclopedia of marriage and family relationships* (str. 1051–1055). Macmillan Reference.
- Mojović, Đ. (2011). Nužan zaokret ka podršci stanovanju pod zakup. *Agenda*, 4, 3–6. <http://www.pur.rs/materials/publication/136%20Agenda%204.pdf>
- North, C. S., Pollio, D., Smith, E. i Spitznagel, E. M. (1998). Correlates of early onset and chronicity of homelessness in a large urban homeless population. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 186(7), 393–400. <http://doi.org/10.1097/00005053-199807000-00002>
- O'Rand, A. M. (1996). The precious and the precocious: Understanding cumulative disadvantage and cumulative advantage over the life course. *The Gerontologist*, 36(2), 230–238. <https://doi.org/10.1093/geront/36.2.230>
- Om, P, Whitehead, L., Vafeas, C., i Towell-Barnard, A. (2022). A qualitative systematic review on the experiences of homelessness among older adults. *BMC Geriatrics*, 22(1), 363. <https://doi.org/10.1186/s12877-022-02978-9>
- Padgett, D. K., Smith, B. T., Henwood, B. F. i Tiderington, E. (2012). Life course adversity in the lives of formerly homeless persons with serious mental illness: Context and meaning. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(3), 421–430. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2012.01159.x>
- Pajvančić Cizelj, A. (2017). *Globalni urbani procesi: stanja, koncepti i alternative*. Mediterran Publishing.
- Pearson, C. F., Quinn, C. C., Loganathan, S., Rupa Datta, A., Burnham Mace, B. i Grabowski, D. C. (2019). The forgotten middle: Many middle-income seniors will have insufficient resources for housing

and health care. *Health Affairs*, 38(5), 101377. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2018.05233>

Ravenhill, M. (2003). *The culture of homelessness: An ethnographic study*. (PhD Disertation), London School of Economics.

Razpotnik, Š. i Dekleva, B. (2012). Beskućnici u Sloveniji: Kraljevi ulice – od lokalnog akcionog projekta do ideje nacionalne politike. *Socijalna misao*, 76(4), 29–41. <https://jugovic.fasper.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf>

Snow, D. i Anderson, L. (1993) *Down on their luck: A study of street homeless people*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520913011>

Susser, E. S., Struening, E. L. i Conover, S. (1987). Childhood experiences of homeless men. *The American Journal of Psychiatry*, 144(12), 1599–1601. <https://doi.org/10.1176/ajp.144.12.1599>

Šikić-Mičanović, L. (2010). Homelessness and social exclusion in Croatia. *European Journal of Homelessness*, 4, 45–64. <https://www.feantsaresearch.org/download/article-2-2532037133574271106.pdf>

Tomanović, S. (2021). *Na svom putu – Longitudinalno kvalitativno istraživanje socijalnih biografija mladih*. ISI FF.

Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M. i Živadinović, I. (2012). *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Čigoja štampa – ISI FF.

Warren, E. J. i Font, S. A. (2015). Housing insecurity, maternal stress, and child maltreatment: An application of the family stress model. *Social Service Review*, 89(1), 9–39. <https://doi.org/10.1086/680043>

"You Know What, I'm Going to Write a Book About It!" – Analysis of Life Histories of People in Vulnerable Housing Situations

Ana BILINOVIĆ RAJAČIĆ, Jovana ČIKIĆ
Faculty of Philosophy, University in Novi Sad, Novi Sad, Serbia

In the context of vulnerable housing situations (homelessness and housing exclusion), the life course perspective, the concept of housing careers and housing pathways emphasise different life experiences, differential circumstances, and the social contexts of arriving at such a position, depending on age. Keeping this in perspective, the research identified the dominant events and circumstances that marked people's descent into one of the vulnerable housing situations across: a) youth and early middle age, b) late middle age, and c) old age. The study was conducted between December 2021 and February 2022 in the city of Novi Sad (Republic of Serbia). 35 respondents who are in one of the vulnerable housing situations took part in the

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 33 (2024), BR. 1,
STR. 101-124

BILINOVIĆ RAJAČIĆ, A.,
ČIKIĆ, J.: "ZNAŠ ŠTO, ...

research. Convenience, purposive and snowball sampling were applied, and the data was collected through a semi-standardised, in-depth interview. The obtained results indicate the multiplicity and cumulateness of adverse events and characteristics in the life trajectories of persons in vulnerable housing, as well as the specificity of unfavourable circumstances depending on age. In conclusion, the research confirmed the findings of previous literature in the domain of the life history of vulnerable housing and indicated possible directions for improving the understanding of this topic.

Keywords: life course, vulnerable housing, multiple deprivation, individual characteristics, structural factors

Međunarodna licenca / International License:
Imenovanje-Nekomercijalno / Attribution-NonCommercial